

ISSN: 2146-8117 e-ISSN: 2148-6220 Cilt/ Volume: 10 Sayı/ Issue: 19 June / Haziran 2025

Said Nursi'nin Ruh Anlayışı

Said Nursi's Concept of Soul

Samet Yahya Bal

Dr. Öğretim Görevlisi; Lecturer, Gümüşhane Üniversitesi
ORCID: 0000-0001-6520-7422
sametyahya.bal@gumushane.edu.tr

Makale Bilgisi

Makale Türü – Article Type
Geliş Tarihi – Date Received

Kabul Tarihi – Date Accepted
Yayın Tarihi – Date Published

Article Information

Research Article/Araştırma Makalesi
30 January/ 30 Ocak 2025

15 June/ 15 Haziran 2025
30 June / 30 Haziran 2025

Atıf / Cite as: Bal, S. Y. (2025). Said Nursi'nin ruh anlayışı.
*Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi / Katre International
 Human Studies Journal*, 10(19), 61–85.

<https://doi.org/10.53427/katre.1629642>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/katre/policy>

Published by İstanbul İlim ve Kültür Vakfı / Istanbul Foundation for Science and Culture, İstanbul, Türkiye.

CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makedir (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr>) / This is an open access article under the CC BY-NC license (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>)

Said Nursi'nin Ruh Anlayışı

Öz

Ruh meselesi gerek İslam kelâmı ve felsefe tarihi açısından gerek de insanlık ve dünya tarihi bağlamında üzerinde en çok tartışılan, söz söylenen ve eser kaleme alınan konulardan birisi olmasına rağmen nihai bir karara ve sonuca ulaşamayan en çetrefilli meselelerin başında gelmektedir. Buna rağmen her dönemde bilginler, düşünürler, filozoflar ve kelmacılar ruh konusunda yeni yaklaşımlar sergileme çabası içinde bulunmuşlardır. Bu çalışmada son dönem kelmâ âlimlerinden birisi olan Bediüzzaman Said Nursi'nin ruh meselesine olan yaklaşımını, ruhun tanımına dair bilhassa yeni gelişmeler müvacehesinde neleri farklı olarak söylediği ve hangi görüşleri tercih ettiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Zira değişen şartlar, bilimsel ve teknolojik ilerlemeler bazı meselelerin anlaşılması ve değerlendirilmesine etki edebilmekte ve bambaşka ufuklar açabilmektedir. Bu nedenle son dönem kelmâ âlimlerinin ruh meselesine yaklaşımı ayrıca önem arz etmektedir. Bunların içinden Nursi'nin ruh düşüncesini ele almamızın nedeni ise bize göre onun ruh tanımının birçok açıdan daha orijinal, bilimsel verilere atıflar içeren, kuşatıcı ve ruh-beden bütünlüğü vurgusunu ihmal etmeyen bir içeriğe sahip olmasıdır. Öte yandan Nursi'nin ruha dair klasik dönem ve modern zamandaki yorumları nasıl ele aldığı, hangi yorumu neden tercih ettiği ve bilimsel devrimin epistemolojik atmosferinden ne ölçüde etkilendiği ve bu etki durumunun tespiti de önem arz etmektedir. Bu makalede tanımlayıcı ölçek bağlamında tüm bu veriler ışığında Nursi'nin ruh tanımı ve tarifi ele alınmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam, Kelam, Ruh, Said Nursi, Risale-i Nur.

Said Nursi's Concept of Soul

Abstract

The concept of the soul has been one of the most debated and complex issues in both Islamic theology and philosophy, as well as in the context of human and world history. Despite extensive discussions and numerous written works, no definitive conclusion has been reached on this matter. Nevertheless, scholars, thinkers, philosophers, and theologians across different eras have consistently sought to present new approaches to understanding the soul. This study aims to examine the approach of Bediüzzaman Said Nursi, a prominent modern theologian, toward the issue of the soul, particularly focusing on the unique aspects of his perspectives and the views he preferred in light of recent developments. Changing circumstances, along with scientific and technological advancements, can significantly influence the understanding and evaluation of such topics, offering entirely new insights. Therefore, the perspectives of contemporary theologians on the soul deserve special attention. Nursi's conceptualization of the soul is particularly noteworthy due to its originality, its references to scientific data, its comprehensive nature, and its emphasis on the unity of body and soul. Additionally, it is important to analyze how Nursi interpreted classical and modern views on the soul, the reasons behind his preferences, and the extent to which he was influenced by the epistemological atmosphere of the scientific revolution. This study seeks to address these questions and shed light on Nursi's unique contribution to the discourse on the soul. This article aims to explore and define Nursi's understanding of the soul within the context of a descriptive framework, based on the data presented.

Keywords: Islam, Theology, Soul, Said Nursi, Risale-i Nur.

Giriş

Semavi dinlerin hemen hepsi, dünya dinlerinin ise neredeyse tamamı ruhun varlığı noktasında ittifak etmişlerdir. Öte yandan ruhun hakikati, mahiyeti, vazife ve gayesi ile ilgili esas, sır ve incelikler en geniş ve derinlemesine izah çabasını İslam dininde bulmuştur. İnsanların ekserisi ruhsal bir gerçekliğin varlığını kabul etmişlerdir. İhtilaflar ise daha çok ruhun mahiyeti, hakikatı ve gayesi üzerinde ortaya çıkmıştır. Ruh mevzu, genel anlamda çeşitli ilmi disiplinlerin ve en çok da kelam, felsefe ve parapsikolojinin meşgul olduğu bir alandır. Ancak ruhu temel inceleme konusu olarak ele alan disiplinlerce birçok farklı teoriler geliştirmişlerdir. İleri sürülen yüzlerce fikir ve telif edilen binlerce eser olmasına rağmen; bunlar, ruhu layıkıyla anlatma hususunda yine de yetersiz kalmaktadır. Ruh, öyle bir muammadır ki, aklın onu tam olarak idrak etmesi mümkün görünmemektedir. Ruh, tarife gelmez, kalıba sığmaz, renge boyanmaz, varlığına şekil biçilmez aynı zamanda var olduğundan da şüphe edilmez bir ilahi nimet ve emir¹ olarak nitelenebilir.²

1.Ruhun Mahiyeti

¹ *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, çev. Hayrettin Karaman vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), el-İsrâ 17/85.

² Mehmet Kırkinci, *Ruh Nedir?* (İstanbul: Zafer Yayınları, 1993), 7.

Ruhun bir mahiyetinin ve hakikatinin olduğunda şüphe yoktur. Ancak ruhun mahiyetini tam manasıyla anlamak ya da izah etmek mümkün görünmemektedir. Çünkü akıl sahipleri tarafından müsellemlenmiş olan bir konudur ki bir şeyin mahiyeti ancak o şeyin bir mihenk ile o şeyle kıyas edilecek diğer unsurlarla karşılaştırılması ve o mikyasa nazaran bir şeyi başkalarından ayıran vasıflarının tetkikiyle bilinebileceğidir. Bu ise duyular yolu ile hissettiğimiz mahsûsâtta ve akıl ile idrak ettiğimiz makûlâtta geçerli olabilir. Ruh ise akledilirler ve hissedilirler cinsinden değildir. Zira ruh, kün irâde-i ezeliyesine mazhar olan ibdâ-i ilâhi'dir. İnsan bedeni ruh ile yaşamını sürdürür. İnsanda yönetim ve irade sıfatları ruh ile kaimdir. Ruh madde ve ceset gibi bir asıldan doğup gelmemiştir. Cenâb-ı Hakki'nin vasıtasız emr-i ilâhisi sonucudur.³

Ruh, beden, madde ve benlik kelimelerinin temelde iki anlamı vardır: Pozitif ve kanonik, metafizik ve kanonik olmayan. Pozitif ve kanonik anlamı, belirgin olay gruplarını bildirir. Bu anlama göre ruh bilince ait olaylar takımı, beden de fizyolojik olaylar bütünüdür. Metafizik ve kanonik olmayan anlamı da bu belirgin olay takımlarının cevherleriyle ve nedenleriyle bağıntıda bulunduğu iddia edilen tözsel mahiyetlerdir. Materyalistler ve spiritüalistler madde ve ruhun doğası hakkında tartıştıkları zaman bu anlamı alırlar.⁴

Bir şeyin varlığını bilmek, o şeyin doğasını veya mahiyetini bilmekle karıştırılmamalıdır. Bir şeyin doğasını tam olarak bilmemek o şeyin varlığını reddetmeyi gerektirmez. Örneğin, fizikte karanlık maddenin varlığı, onun çekim gücü ile madde üzerindeki etkisinden dolayı bilinmektedir. Ancak onun doğası hakkında neredeyse hiçbir şey bilinmemektedir. Bu nedenle, ruhunun doğası hakkında en temel özelliğinin hayat olması dışında hiçbir şey bilmesek bile bu durum gözlemlerin ve akıl yürütmenin varlığına işaret ettiği görünmez bir şeyin inkârını gerektirmez.⁵ Zira varlıklarını bildiğimiz hâlde, mahiyetlerini bilemediğimiz çok şeyler vardır. Mesela, güneş sistemini birbirine bağlayan itme ve çekme kanunları, ısı ve elektrik gibi görülmeyen kuvvetlerin varlıkları eserleriyle ve neticeleriyle bilinirler. Fakat mahiyet ve hakikatlarını idrak etmek cidden güçtür. Ruhun, mahiyeti de meçhuldür. Ruh kendisini eserleri ve fiilleriyle gösterir. İnsan kendi vücudunda metafizik olgusallığa sahne olan tezgâhların çalıştığını (beyin, şuur, zihin, his ve akıl vb.) idrak eder. Yani, ruhun varlığı, bedendeki fiil ve hareketleri vasıtasıyla bilinmektedir. Ruh, bedeninin bütün hücreleriyle etkileşim hâlinindedir. Mesela, ölen bir insanın organlarında herhangi bir canlılık alameti görülmez. Öyleyse, o bedenden onun cinsinden olmayan, şuurlu ve bağımsız bir ruhsal gerçekliğin ayrılmış olduğu söylenebilir.⁶ Nursi de ruhu çoğu âlim gibi genellikle neticeleri ve sonuçları üzerinden değerlendirmiştir.⁷

Nursi, evrenin her tarafında insan gibi şuurlu mahlûklar olduğunu iddia eder. Bunlar: Melekler, cinler ve diğer ruhanilerdir. Ona göre insanın karada, kuşun havada, balığın suda yaşaması gibi ruhanilerde nurani olduğu için; ışık, foton ya da ateş tabiatında olan yıldızlarda veya evrenin başka herhangi bir yerinde yaşayabilirler.⁸

“Ruha münasebeti az olan topraktan ve şu küduretli ve nur-u hayata münasebeti pek cüz’î olan sudan, mütemadiyen hummalı bir faaliyetle, letafetli hayatı ve nuraniyetli zevil-idraki halkeden Fâtır-ı Hakîm, elbette ruha çok lâayık ve hayata çok münasib, şu nur

³ Seyyid Abdülhâkim Arvasî, *Ruh Risalesi* (İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 2016), 15.

⁴ İsmail Hakkı İzmirli, *Metafizik*, sad. Refik Ergin (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2012), 133.

⁵ Yunus Çengel, *Hayat-Büyük Gizem* (Erişim 08.03.2023).

⁶ Kırkinci, *Ruh Nedir*, 19.

⁷ Samet Yahya Bal, *Ruha Yeni Bir Yaklaşım Psikonsal Töz* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2023), 105-134.

⁸ Nursi, *Lem'alar*, 66.

denizinden ve hattâ şu zulmet bahrinden, şu havadan, şu elektrik gibi sair madde-i latifeden bir kısım zîşuur mahlûkları vardır.”⁹

Nursi’nin ruhla ilgili yaptığı bu yorum günümüz bilimselliği açısından dikkat çekicidir. O, su damlasından ve nutfeden idrakli mahlûkların yaratıldığı gibi ışıktan, fotonlardan ve esir maddesinden, elektrikten ve havadan ve benzeri maddelerden ruh sahibi mahlûkların yaratılmış olabileceğini iddia eder. Nursi’nin benzer ifadeleri yine şöyledir:

“Elbette O Kadîr-i Hakîm bu kusursuz kudretiyle, bu noksansız hikmetiyle; nur gibi, esîr gibi ruha yakın ve münasib olan sair seyyalat-ı latife maddeleri ihmal edip hayatsız bırakmaz, camid bırakmaz, şuursuz bırakmaz. Belki madde-i nurdan, hattâ zulmetten, hattâ esîr maddesinden, hattâ mânalardan, hattâ havadan, hattâ kelimelerden zîhayat, zîşuuru kesretle halkeder ki; hayvanatın pekçok muhtelif ecnasları gibi pekçok muhtelif ruhanî mahlûkları, o seyyalat-ı latife maddelerinden halkeder. Onların bir kısmı melaike, bir kısmı da ruhanî ve cin ecnaslarıdır.”¹⁰

Nursi maddesel benzerlik, cins ve parçacık özelliği ile o maddeye uygun hayat sahipleri arasında insanla toprak arasında olduğu gibi bir benzerlik olduğunu ve o maddelerin o mahlûkların yaratılmasında sebep ve inşa maddesi olarak kullanılabileceğini söyler. Ona göre, yüce yaratıcı ruhları ve ruhani varlıkları bir kısım latif maddelerden yaratmaktadır. Bu latif maddelere verdiği örneklerin seçiminin bilimsel atıflar içerdiği söylenebilir. Nitekim Nursi, modern fiziğin de mevzubahis ettiği esir maddesini (atomaltı partiküllere) zikrederek kuarklara, fotonlara, kara madde ve enerjiye işaret etmiştir. Ayrıca açığa çıkan her türlü enerjiden ruhlu bir canlı varlık yaratılabileceğini ifade etmektedir. Bilhassa manalardan ve kelimelerden hâsıl olan enerjiyle bir takım varlıkların yaratılabileceği meselesi ise bugün için tespiti mümkün olmayan çok ilginç bir yorumdur. Nursi’nin yorumlarının kuantum fiziğinin mevcut keşiflerine ve gelecek öngörülerine uygun düşüp işaret ettiği söylenebilir. Kuantum mekaniğine göre atomlar, nesne ya da sert top gibi değildirler; elektron, foton, psikon gibi parçacıklardan oluşan akıcı bir enerjidirler.¹¹ Nihai olarak açığa çıkan enerji, kendi tabiatına göre enerji ham maddesinden yaratılan varlıkların temelini oluşturarak inşa ve ibdasında kullanılabilecektir.

İnsan ruhunun iki yönü vardır. Bir yönüyle müteessir, yani tesir altındadır. Hakîm ve Kadir olan Allah, insan ruhunun terakki ve teâli etmesi için peygamberlerini vazifelendirmiş, ruhların talimine onları mürebbi, muallim ve mürşit kılmıştır.¹² Ruh, ikinci yönü itibarıyla müessirdir. Çok yönlü bir tesir sahibidir. Bedeninde müessirdir; bütün azalarını evirir çevirir, arzu ettiği hedefe sevkeder. Maddi ve haricî âlemde müessirdir. Tamir eder, inşa eder, yapar, çizer ve tertip eder. Ayrıca kâinattaki varlıklardan istifade ederek, bilgi ve teknolojinin gücü ile birçok sahaya etki eder ve medeniyeti terakkiye sevk eder. Ruh, dünya nizamında, asayiş ve sükûnette, içtimai ve siyasi hayatta da müessirdir. Kısacası, insan ruhu, hem şu görünen âlemlerle, hem de gayb âlemleriyle sürekli ilişki hâlinde. Gayb âleminden feyiz alır; şehadet âlemine ise, ilim ve irfaniyle tesir eder.¹³

Nursi ruhun etkileşime açık olmasıyla ilgili olarak: “Küfür üzerine ölen bir kâfir, ebedî bir ömür ile yaşayacak olursa, o sonsuz ömrü behemehâl küfür ile geçireceği şübhesizdir. Çünkü kâfirin cevher-i ruhu bozulmuştur. Bu itibarla o bozulmuş olan kalbin sonsuz bir cinayet

⁹ Nursi, *Sözler*, 505.

¹⁰ Nursi, *Sözler*, 507.

¹¹ Nevzat Tarhan, *İnanç Psikolojisi Ruh, Beyin ve Akıl Üçgeninde İnsanoğlu* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), 42.

¹² Kırkinci, *Ruh Nedir?*, 16.

¹³ Kırkinci, *Ruh Nedir?*, 17.

kabiliyeti vardır. Binaenaleyh ebedî cezası, adalete zıt değildir”¹⁴ ve “İnsanın o yüksek ruhunu inbisat ettiren ibadettir”¹⁵ gibi ifadelerinden ruhun değişen, etkilenen ve etkileyen bir mahiyette olduğunu kabul ettiği anlaşılmaktadır.

Nursi, insanın fiilleri bağlamında iradenin yanlış ve şerre kullanımı gibi durumlardan dolayı ruhsal gücün potansiyelinin zayıflayacağını, ruh programının yanlış çalışacağını¹⁶ ve ruh enerjisinin bedeninin organik enerjisine göre yetersiz ve güçsüz duruma düşeceğini ifade ettiği söylenebilir.¹⁷ Nursi, günahların ebedi hayatı etkileyen daimi hastalıklar olduğunu söylerken, ruh için bu dünyada dahi günahların manevi hastalıklar olduğunu söylemektedir.¹⁸ Bazı âlimler ruhun değişmediğini ve bozulmadığını ifade ederken¹⁹ Nursi, ruh cevherinin kâfir için yanlış kullanımından dolayı bozulabileceğini ve ibadetlerle meşgul olanların ruhunun genişleyeceğini ve ruh programının gelişeceğini ifade etmektedir.

Nursi, dualist bir yaklaşım tarzıyla bazı çifte hakikatler sıralamasında bulunur; cesedin ruha, lafzın manaya ve şehadet âleminin gayb âlemine dayandığını söyler. Maddi güzelliklerin arkasında, manevi hakikatler ve güzellikler olduğunu ve bunlarında nihai olarak esmâ-i ilâhiyyeden feyiz alıp onların bir nevi gölgeleri olduklarını iddia eder.²⁰ Nursi, ruha dair; “ruhun çok ince latif bir madde”²¹, “hayatın zatı ve cevheri”²² ve “hayattan süzölmüş latif ve mahiyet açısından sabit bir cevher” gibi tanımlamalar yapar.²³

Nursi, ruhun çok ince, dakik ve manevi bir latife olduğunu, organik bir bedeni insan yapabilmek için manevi âlemden (emir âlemi) çok özel ve hassas şekillerde onu bu âleme ve bedene celbetmek gerektiğini söylemektedir.²⁴ Böylece insanın manevi yönü olan ruhunun tabiata ve doğa kanunlarına havalesinin imkânsızlığını vurgulamaktadır. Nursi’nin kendinden önceki âlimlerin ruha dair yaptığı tanımlardan yararlanmış olduğu görülmekle birlikte ruhun mahiyetini tarifte güncel bilimsel bilgilere atıfları olduğu ve kendine özgü tarif denemelerinde bulunduğu da görülmektedir. Ruhun özelliklerinden bahseden Nursi, diğer âlimlerde de görülen tavrı üzere ruhun mahiyetine dair nihai bir tanımlama yapmamaktadır.

2.Ruh ve Beden İlişkisi

Nursi’ye göre, insan bedeni ruhun nihayetsiz vazifelerine ayna, alet ve cihaz olabilecek şekilde mükemmel bir makine gibi tasarlanmıştır.²⁵ Ona göre insanın cismani yönü manevi ve ruhi birçok kabiliyet çekirdeğinin büyüyüp gelişeceği bir topraktır.²⁶ Beden, ruhumuzun “akıllı evi” gibidir. Ruh, bedenle etkileşime girerek, bu âlemde kendisinden bekleneni gerçekleştirme potansiyeline sahiptir. Ruhun bu fonksiyonları yerine getirebilmesi için en büyük yardımcısı ve homoloğu ise bedendir.²⁷ Beden, ruhun bu âlemde kullanımına sunulmuş muazzam bir aparat ve düzenekler bütünüdür. Bedenimiz ne kadar sağlıklı ve dinç olursa ruhumuz da o oranda sağlıklı ve iyi çalışır, kendini bedeninin imkânları ile açığa vurur ve ifade eder.²⁸ Tıpkı bir bilgisayar gibi

¹⁴ Nursi, *İşârâtü’l-I’caz*, çev. Abdülmecid Nursi, 80.

¹⁵ Nursi, *İşârâtü’l-I’caz*, çev. Abdülmecid Nursi, 85.

¹⁶ Nursi, *Sözler*, 410.

¹⁷ Nursi, *Sözler*, 557.

¹⁸ Nursi, *Lem’alar*, 209.

¹⁹ Mehmet Dalkılıç, *İslâm Mezheplerinde Ruh* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2012), 186-247.

²⁰ Bediüzzaman Said Nursi, *Şuâlar* (İstanbul: Envar Neşriyat, 2021), 76.

²¹ Bediüzzaman Said Nursi, *Lem’alar* (İstanbul: Envar Neşriyat, 2021), 322.

²² Nursi, *Lem’alar*, 334.

²³ Nursi, *Lem’alar*, 335.

²⁴ Nursi, *Lem’alar*, 322.

²⁵ Bediüzzaman Said Nursi, *Sözler* (İstanbul: Envar Neşriyat, 2021), 570.

²⁶ Bediüzzaman Said Nursi, *Asâ-yı Mûsa* (İstanbul: Envar Neşriyat, 2021), 45.

²⁷ Mehmet Ali Bulut, *Ruhun Deşifresi* (Ankara: Hayat Yayınları, 2019), 29.

²⁸ Bulut, *Ruhun Deşifresi*, 44.

insanın da “bios”una müdahale edilebilir. Bilgisayarın “hardware”ni; maddi yapısı-donanımı (insandaki karşılığı beden) değiştirilebildiği gibi “software”ni; yazılım (insandaki karşılığı beyin ya da ruh) programları da değiştirilebilir. Bunun gibi bir insanın da ruh ve beyin programlarına müdahale ederek; inanıyorken inanmayan, güveniyorken güvenmeyen, bakıyorken görmeyen ve işitiyorken duymayan bir varlık hâline getirilebilir.²⁹ Dolayısıyla bu yönlendirmeleri iradesini kullanarak yapabilecek potansiyelde olan insan, sorumluluk ve değerler dizisine muhatap olmuştur. Bu sonuç ise insanın ruh-beden bütünlüğü ve etkileşimi sonucunda meydana gelmektedir. Ruh, Allah’tan gelen bilinç yüklü bir enerji de ihtiva etmektedir. Bu bilinç yüklü enerji olumlu ve olumsuz özellikleri gerçekleştirebilecek bir potansiyelde yaratılmıştır. Allah’a muhatap olan insanın bedeni ve atomları değil değil, zihin ve düşünce dolayısıyla bu bilinçli enerji bandıdır. İnsandaki bu bilinçli enerji bandı ve alanı ile kozmik akıl arasında bir enerji akımı olması muhtemeldir.³⁰ Helal ve haramın işlenmesi ve ondan hâsıl olan iradeye dayanan enerji, ruhsal enerjisiyle olumlu ya da olumsuz etkileşime girebilmektedir. Bu nedenle yalan ve ihanet gibi fiiller ruhsal enerjinin boşalmasına neden olurken, iyilik ve doğruluk gibi eylemler ise ruhsal enerjinin dolunumuna neden olabilmektedir.³¹

Nursi, ruh ve beden ilişkisi açısından şunları söyler: Allah, her vakit ruhani varlıklar olan melekleri yeryüzüne göndermektedir. Bazen de bu melekleri insan bedeni suretinde temessül edecek bir şekilde (Hz. Cibrîl’in sahabeden Dihye suretine gelmesi gibi) gönderiyor³² ve ruhanileri insan suretiyle tavzif edebiliyor.³³ Allah ruhanilerden olan melekleri bu şekilde bir bedenlenme ile gönderebiliyor ve gösterebiliyorsa ona göre, insan bedenine son derece uygun olan bir ruhu, bedene gönderip çalıştırabilir. Bu duruma benzer örnekler ayetlerde de mevcuttur. Meleklerin Hz. İbrahim (a.s) ve Hz. Lut (a.s)’a gelişi, Hz. Cibrîl’in Hz. Meryem’e beşer olarak temessül etmesi ve genel anlamda Cibrîl’in nebilere vahiy getirişi bu şekilde olmaktadır.³⁴ Ruh bir cevherdir. “ilâhi isimler”in (esmâ-i hüsnâ) muhteviyatından var edilmiş ve haricî vücut giydirilmiş öz gibidir. Ruh ile beden bir araya geldiğinde ortaya çıkan işlev ve kabiliyetlere; can, nefis, akıl, kalp ve bilinç denilebilir. İnsan denilen varlık, bu iki unsurun birlikteliğinden oluşan mana, eylem ve kabiliyetler bütünüdür.³⁵ Beden cihazında çalışan ruh programı âdeta sürekli gelişen ya da gerileyen bir akıllı yapay zekâ gibidir.

Nursi, insanın doğası açısından ruhu esas kabul etmiş olsa da bedeni de önemle vurguladığının altını çizmek gerekir. Zira beden (cismaniyet) ona göre en kapsamlı, geniş ve zengin ilahi isimlerin tecellilerine bir ayna durumundadır. Rahmet hazinelerindeki ilahi nimetleri en iyi şekilde tartacak ve tanıyacak aletler ona göre cismaniyettir. İnsan ruh-beden bütünlüğü içerisinde ilahi isimlerin tecellilerini hissetmek, bilmek ve zevk etmek için cismani cihazlarını da kullanmaktadır. Dolayısıyla ayrı ayrı lezzet ve nimetler silsilesi bedendeki kabiliyetler ve donanımlar sayesinde karşılık ve anlam bulmaktadır.³⁶ İnsanı anlama konusundaki başarısızlığın temel nedeni, onun ruhani boyutunu, hakikatini ve yaratıcısının isim

²⁹ Bulut, *Ruhun Deşifresi*, 64.

³⁰ Gazi Özdemir, *Din ve Beyin* (İstanbul: Sınır Ötesi Yayınları, 2009), 23-24, 113, 471, 476.

³¹ Özdemir, *Din ve Beyin*, 188, 387.

³² Ebû’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, thk. Muammed Fuâd Abdülbâki, (Beyrût: Dâru İhyai’t-Türâsi’l-Arabî, ts.), “İsra”, 271; Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizi, *Sünenü’t-Tirmizî* (Kahire: Mektebetü’l-İslamiyye, ts.), “Menâkıb”, 46.

³³ Nursi, *Mektûbat*, 57.

³⁴ el-Hûd 11/70-71; el-Hicr 15/61-64; el-Meryem 19/17; el-Enfâl 8/9-12.

³⁵ Bulut, *Ruhun Deşifresi*, 30.

³⁶ Nursi, *Sözler*, 498.

ve sıfatlarının tecellileriyle olan bağıni göz ardı eden yüzeysel bakıştır.³⁷ Oysaki insan, kapsamlı istidatlarla donatılmış bir mahlûktur. Kalp, akıl, ruh ve sayısız manevî latifeler gibi pek çok cihazla teçhiz edilmiştir.³⁸

Nursi, ruh ve beden yaratılışına dair olduğunu düşündüğü ayetleri³⁹: “Allah Âdem’i halketti, tesviye etti, cesedine nefh-i ruh etti, terbiye etti, sonra esmayı talim etti ve hilafete namzed kıldı”⁴⁰ şeklinde yorumlamakta ve buna göre önce Hz. Âdem’in maddi yaratışının ve bedensel tesviyesinin yapıldığını ve daha sonra ise ruhun üflendiği iddiası içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu aşamadan sonra ruh ve beden bütünlüğündeki insana isimlerin öğretilmesi, halife oluşu tebliğ ve talim edilmiştir. Demek insan bu halifelik idrakına ve kabiliyetine ruh-beden bütünlüğü ile ulaşabilmektedir. Yine Nursi, Rum Sûresi 50. ayetteki⁴¹ nefh-i ruhu, ruhla beden hayatlandırılması şeklinde yorumlamaktadır.⁴²

Nursi, insanın hikmet eseri olarak yüzünde, alnında, cildinde kader kalemiyle pek çok çizgiler, hatlar, nakışlar ve nişanlar yazılmış olduğunu söyler. İnsan kitabının bu sayfalarında yazılan kelimelerin, harflerin, noktaların ve hareketlerin insanın ruhunun etkisiyle olduğu ve o ruhtaki manalara ve birtakım manevi kodlara işaret ettiğini iddia eder.⁴³

Nursi insanın ruhsal yönü ve bedensel bütünlüğüyle ilgili bir gözlemini şöyle aktarır:

“Arslan gibi hayvanların diş ve pençelerine bakılırsa, iftiras ve parçalamak için yaratılmış oldukları anlaşılır. Ve kavunun, meselâ, letafetine dikkat edilirse, yemek için yaratılmış olduğu hissedilir. Kezalik insanın da istidadına bakılırsa, vazife-i fitriyesinin ubudiyet olduğu anlaşıldığı gibi; ruhanî ulviyetine ve ebediyete olan derece-i iştihakına da dikkat edilirse, en evvel insan bu âlemden daha latif bir âlemde ruhen yaratılmış da, teçhizat almak üzere muvakkaten bu âleme gönderilmiş olduğu anlaşılır.”⁴⁴

Nursi bu paragrafa göre, insanın maddi ve manevi kabiliyetlerinin kulluk için verildiğini, ruhundaki yüceliğe ve ölümsüzlüğe olan arzusuna bakılırsa, onun sanki bu âlemden daha latif başka bir âlemde ruhen yaratılıp, âdeta bir kısım kazanımları elde etmek ve tekrar geri dönmek için bu dünyaya gönderilmiş olduğunu söyler.

Nursi, ruhun kaç yıl yaşamış ise, o kadar beden değiştirdiğini ancak kendisi mahiyet olarak değişmediğini söyler.⁴⁵ Aynı zamanda, bu durum ruhun cesetle değil, cesedin ruhla kaim olduğunu gösterir. Bu gerçeklik ruhun varlığını ispat noktasında son derece önemli bir argüman arz eder. Zira insan bedeni tüm hücreleriyle birlikte her yedi yılda bir defa tamamen değişip yenilendiği halde değişmeyen bir şey vardır ki o da ruhtur. Mesela yetmiş yıl yaşayan bir insanın bedeni yedi defa değiştiği halde içinde değişmeyen bir ben ve o bene ait yetmiş yıllık bir dünya bulunmaktadır. Bedenimizdeki atomların pek çoğu artık bizimle değilken aradaki sürekliliği sağlayan şey bu sonsuz karmaşanın akışını düzenleyen “gerçek ben” dediğimiz

³⁷ Yassine İbrahim Mahamat, “ماهية الإنسان في ضوء الأسماء الحسنى من منظور رسائل النور”, *RUSUH Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 1/2: 244.

³⁸ Yassine İbrahim Mahamat, “علم الكلام الجديد في مؤلفات بدیع الزمان سعيد النورسي”, *RUSUH Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 2/1 (2022), 148.

³⁹ el-Bakara 2/30-33; Hûd 11/61; Tâhâ 20/55; Secde 32/8-9; Nûh 71/18.

⁴⁰ Nursi, *İşârâtü'l-I'caz*, çev. Abdülmecid Nursi, 209.

⁴¹ “Allah’ın rahmetinin izlerine bir bak: Ölü toprağa nasıl can veriyor! İşte ölüleri diriltecek olan da O’dur. O’nun her şeyi gücü yeter.”

⁴² Bediüzzaman Said Nursi, *Mesnevî-i Nuriye*, çev. Abdülmecid Nursi (İstanbul: Envar Neşriyat, 2021), 15.

⁴³ Nursi, *Mesnevî-i Nuriye*, çev. Abdülmecid Nursi, 103.

⁴⁴ Nursi, *Mesnevî-i Nuriye*, çev. Abdülmecid Nursi, 186.

⁴⁵ Sefa Saygılı, *Beyin ve Ruh* (İstanbul: Elit Yayınları, 2006), 9.

benliğimizdir.⁴⁶ Çağımızın önde gelen bilim adamı ve düşünürlerinden Roger Penrose’a göre bir insana kişisel kimliğini kazandıran şeyin bedeni oluşturan hücreler ve atomlar ya da bunların özel seçilimi olduğunu söylemek tutarsızlıktır.⁴⁷ Bu durum ruhun varlığının son derece önemli bir kanıtını oluşturmaktadır. Beden ruhun evi ve yuvasıdır, elbisesi değil. Ona göre ruhun elbisesi bir derece sabit ve letafetli, incelikle ruha uygun latif bir kılıf ve misali bir bedendir. Ruhun kendine has bir bedeni vardır.⁴⁸ Bu beden birçok isimlerle anılmaktadır: “nurânî kılıf”, “lâtif akıcı”, “esiri beden”, “enerji beden”, “ikinci beden”, “perispiri”, “bubble”, “fantom” vb. ancak tek bir tanım yapılacak ise belki de en doğrusu ruhun bedenine, “fonksiyonel beden” demektir. Evrende elektron-proton, negatif-pozitif, karanlık-aydınlık, iyi-kötü her şey çift yaratılmıştır. Buradan hareketle bu fiziki bedenin de fonksiyonel bir ikizi olması gerektiği sonucuna varılabilir. Böylece maddi beden “benim vücudum” şeklinde ifade edilen iyeliğe sahip olabilir. Belki de bu kılıf esir maddesine benzer bir maddedir.⁴⁹ Buradaki beden-i misali tabiri ruhun berzah ve ervah âlemindeki harici vücudu, o mekânlarda yaşayıp görüneceği hâli olabilir. Çünkü ruh harici bir misali bedene sahip olmaz ise bir kanun şeklinde âlem-i emirde yaşamaya devam etmesi gerekebilir. Ancak o zaman ruh değil, emri bir kanun olur. Ruh içerisinde yaşamış olduğu beden ile etkileşim hâlinde. Dolayısıyla bedenden ayrıldığında bedenin sembolik-hologramik görünümünü muhafaza edebilir. Bu latif enerji ve elbise beden cinsinden değildir, fakat bedenin şeklini alabilecek kadar saydam ve elastikidir. Nasıl ki bir kimsenin fotoğrafı (ya da hologramı) o kimsenin kendisinin değil sadece şeklinin görüntüsüdür; beden yok olsa da bu kalıp simile hologram korunmaya devam edebilir.

Benlik, ruhun bedenle etkileşimi ile ortaya çıkan bir sahiyiet sıfatıdır. İnsanın benliği tüm ruhsal uyumları ve duyumsamaları temsil eden bir niteliksel bütünlükte değildir. Bu uyumla ilişkili cevaplar toplayan, duyumsayan, dengeleyen ve yararlı hâle getiren ruhun kendisidir. Ruh, benlik kavramı altındaki sıfatları ve vicdan kavramının özellikleri ile ruhun bedende yaşamasına olanak sağlayan akılsal, libidinal (şehvi duygular) ve agresyon (öfke) kuvvetlerini dengeye ulaştırıp uyumlu uygun hâle getirir.⁵⁰ Adeta, akli, libidal ve agresyon ile ilgili kuvvetler, ruh ile beden arası etkileşimlerin ifadeleridir. Artık ruh, şuur ve iradesi ile davranışa geçmeye hazır hâle gelmiştir. Bunun için de beyindeki reseptörlerin (alıcı merkezler) tuşlarına basılır. Böylece konuşma, yürüme, uyuma, düşünme, kaçma vb. eylemler gerçekleştirilir.⁵¹

Bugün psikolojide “ruh” denildiğinde beynin fonksiyonları akla gelmektedir. Hâlbuki dini ve asıl anlamda ruh, beynin üzerindeki kuvvettir. Beyin ise bu kuvvetin aletidir. Bilim adamları ruhu kabul etmiyor ve insan beyninin maddi bir eseri olarak görüyorlardı. Fakat beyin aydınlandıkça “ruh”a inanmanın daha makul olduğu ilgili kanaatler çoğalmaya başladı. Nasıl programlanmış bir bilgisayarı çalıştırmak için düğmelerine basmak gerekli ise, beyni de ancak ruh gibi bilinç yüklü ve hayat sahibi bir cevheri program faaliyete sokabilirdi.⁵² Ruhumuz, beynimiz aracılığıyla bedenimize hükmederek etkisini göstermektedir.⁵³

⁴⁶ John C. Polkinghorne, “The person, the soul, and genetic engineering”, *Journal of medical ethics* 30/6 (2004), 595.

⁴⁷ Roger Penrose, “Précis of The emperor's new mind: Concerning computers, minds, and the laws of physics”, *Behavioral and Brain Sciences* 13/4 (1990), 643-655.

⁴⁸ Nursi, *Sözler*, 517

⁴⁹ Ramazan Özçankaya, *Ruh İçimizdeki Biz* (İstanbul: Hayat Yayıncılık, 1999), 36.

⁵⁰ Bediüzzaman Said Nursi, *İşârâtü'l-İ'caz*, çev. Abdülmecid Nursi (İstanbul: Envar Neşriyat, 2021), 23.

⁵¹ Özçankaya, *Ruh İçimizdeki Biz*, 129-130.

⁵² Saygılı, *Beyin ve Ruh*, 81-82.

⁵³ Saygılı, *Beyin ve Ruh*, 125.

Ruh-beden ilişkisi açısından A'râf süresinin 54. ayetindeki⁵⁴ halk ve emr kelimeleri şu şekilde yorumlanmıştır: Bu ayette zikredilen halk, varlıkların maddesel boyutunu, emr ise, bu maddi yapının programını göstermektedir. Yani halk somut ve mekanik olanı emr, soyut ve ruhsal olanı tanımlamaktadır.⁵⁵ Bu yorum insanın hem somut, hem de soyut/ruhsal bir yapısının olduğuna işaret etmektedir. Buna göre insanın soyut/ruhsal yapısının, emr kelimesiyle özdeşleştirilmesi oldukça dikkat çekicidir. Emr kelimesiyle ilgili olarak şunlar söylenebilir: “Emr, maddi varlıkların programlanarak, genetik kodları yüklenmiş hâlidir.” Bu ruhsallığı sebebiyle emr sevk ve idare edicidir. Zira bu özelliğini Allah’tan almaktadır. İnsanın bedensel ve fonksiyonel yönüne işaret eden “halk” ifadesi, aynı zamanda insanın beşer hâlini tanımlar. İnsanın nitelikleri ve soyut özellikleri, adalet duygusu, şefkati, inanma ihtiyacı, sezgileri ise onun emr/ruh yanını ve insani yönünü teşkil eder.⁵⁶ Nursi, insanın ruhuyla gayb âlemine ve cismiyle de bu gördüğümüz şahadet âlemine bir özet teşkil ettiğini ve insanın ruh-beden bütünlüğü ile beraber hem bu dünya hem de ahiret âlemlerini temsil ettiğini, ayrıca bu bütünlük içerisinde ilahi sıfatlara kemal manada ayna olabileceğini söylemiştir.⁵⁷

İnsanda iki takım olaylar dizisi vardır: Birincisi mekânsız ve bilinçseldir ki, ruhu yapılandırır. Diğer mekânlıdır ve kısmen bilinçten hariştir ki, bedeni yapılandırır. Bu iki takım arasında itiraz kabul etmeyen bir bağ vardır. Cismani ile manevi yapı arasında olan başlıca bağ, organları yapılandırmaktan ileri gelir. Cismani manevi ile manevi cismani ile uyur. Beden sağlıklı olursa manevi bölüm de öylece sağlıklı olur. Beyin ile düşünce arasındaki bağ, itiraza uğramaktan uzaktır.⁵⁸ Tüm bu bağlar ve sıkı ilişki ruh-beden etkileşiminin varlığını doğrular niteliktedir.

Ruh ile ceset arasındaki etkileşim insanda mahiyet olarak iki farklı yapı olduğu anlamına gelir. Atom ve parçacıkların mahiyetinde hayat, ilim ve irade gibi sıfatların bulunmadığı bilinmektedir. Bütün canlı ve cansız varlıklar, ilim ve irade gibi özellikleri bulunmayan cansız ve bilinçsiz atomlardan yapılmışlardır. Bu atomlar ne kendilerini, ne de başka bir varlığın vücudunu yapabilecek donanım ve yeterlilikte değildir. Hikmet sahibi yaratıcının emirlerine itaat eden askerleri olarak görülebilecek olan bu atomlar, bir kitabı meydana getiren mürekkebin küçük parçaları gibi kâinat kitabının telifinde kullanılmaktadırlar. Yahut bir binanın taşları gibi bu kâinat sarayına gönderilen hayat sahibi misafirlerin vücutlarının inşasında kullanılmaktadırlar.⁵⁹ Bilindiği üzere mürekkep başka, mana başkadır. Saray başka, misafir başkadır. Tefekkür, şefkat, merhamet, sevgi ve korku gibi hususiyetler sarayın taşlarında bulunmayan özelliklerdir. Bunun gibi, insan ruhunun özellikleri de ruhun evi gibi olan bedeni meydana getiren atom ve parçacıklarda yoktur. Bunlar maddenin dışında, manevi hayata ait niteliklerdir. O manevi hayat ise ruhsal bir gerçekliliği gösterir. Çünkü insanın maddesini meydana getiren parçacıkların hareket etmeleri için bir muharrike ve müdebbire ihtiyaçları vardır. İşte o muharrik güç ve müdebbir varlık ruhtur. İnsanlarda iyi yapma, ikram etme, cesaret ve cömertlik gibi sıfatlar farklı derecelerdir. Birinde az diğerinde çok fazladır. Eğer bunlar sadece madde kaynaklı olsaydı bütün insanlarda yaklaşık olarak aynı ya da çok yakın derecelerde bulunmaları gerekirdi. Çünkü maddenin sıfatları benzerdir.

⁵⁴ “Bilesiniz ki, halk da emir de (yaratma ve yönetme) yalnız O’na aittir.” (el-A'râf 7/54)

⁵⁵ Şaban Ali Düzgün, *Din Birey ve Toplum* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2013), 27; Şaban Ali Düzgün, “İnsanın Yetkinliğini Teolojik Olarak Temellendirmenin İmkânı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 46/2 (2005), 30-31.

⁵⁶ Düzgün, *Din Birey ve Toplum*, 27.

⁵⁷ Nursi, *İşârâtü'l-İ'caz*, 17.

⁵⁸ İsmail Hakkı İzmirli, *Metafizik*, sad. Refik Ergin, 140.

⁵⁹ Nursi, *Şuâlar*, 660-662.

Öyleyse, bu özelliklerin ruhsal bir mahiyetten kaynaklanması kuvvetle muhtemeldir. Bu mahiyet ilim, marifet ve diğer sıfatların da merkezi olmalıdır.⁶⁰ Nursi eserlerinde ruh-beden ilişkisinin önemini vurgulamakta olup, ruhun asıl etken, ancak beden de fonksiyonel ve etkili bir ayna olduğunu kabul eder. İnsana mahiyet olarak ruh-beden bütünlüğü bağlamında yaklaşır ve bu meseledeki yorumlarını ona göre yapar.

3. Ruh, Hayat ve Beka İlişkisi

Canlılık ve hayat, fiziksel ve kimyasal kanunlara indirgenemeyen sofistike (karmaşık) kavramlardır. Madde, cisimler, fiziksel ve kimyasal kanunlar canlılığın zorunlu şartlarıdır. Ancak canlılıkta öyle bir mahiyet ve nitelik vardır ki, onu oluşturan yapıya, hareketlere ve bu maddenin yenilenmesini idare eden unsurlara içten içe ve derinlemesine olarak bağlıdır. Bu durum ise canlılığın biçimsel ve fonksiyonel olarak var olmasını sağlayan ruh kanunu ile açıklanabilir.⁶¹

Ruhun canlılardaki tesirine hayat denilebilir. Madde, maddi özelliklerinden tecerrüt ettiği zaman etkilerinin çeşitliliği artar. Örneğin, elektriğin birçok farklı etkisi vardır. Isı, ışık, hareket gibi, etki ettiği yere ve türe göre fonksiyonları değişebilir. Ruh da bunun gibidir; zekâ, hareket, bilinç, görmek ve işitmek vb. şeklinde etkiler ortaya çıkabilir. Öyle ise hayata, ruhun en önemli bir davranış biçimlerinden biri olarak bakılabilir. Bu davranış biçimi ile ruhta bulunan birçok farklı potansiyeller tezahür eder.⁶²

Nursi, “ihya hakikati” adını verdiği canlılığın yaratılması ve devam ettirilmesini izah ederken ruhlandırmak fiili ile hayat vermeyi benzer anlamlarda mütalaa eder.⁶³ Yine daha önce de Nursi’nin ruha bakışını ele alırken ifade ettiğimiz gibi “ruh” ona göre hayat sahibi bir cevherdir.⁶⁴ Nursi, maddenin asıl olmadığını değişime ve dönüşüme maruz kaldığını bu nedenle maddenin sürekli bir mana ve hakikate dayanması gerektiğini ve bu mana ve hakikatin de hayat ve ruh olduğunu söylemektedir. Maddenin varlık sebebi mana ve hakikatin tekemmülü ve tezahür etmesidir. Maddenin mahkûm olduğunu bir esasın hükmüne bağlı olup ona baktığını, o esasın ise hayat, ruh ve şuur olduğunu ifade etmektedir.⁶⁵

Nursi’ye göre ruhla ayrılmaz bir ilişki içinde olan hayat, en mükemmel meyvesini insanda vermektedir. Bu hükümden hareketle, Ebû Hâmid Muhammed Gazzâlî (öl. 505/1111) ve Muhyiddîn İbn Arabî (ö. 638/1240) gibi Müslüman düşünürlerin Kur’an’daki insan ruhunun Allah’a bağlı olmasına odaklanmasını ve insan ruhunun Allah’ın bütün yarattığı varlıkların en ulvisi olduğu sonucuna nasıl vardıkları daha anlaşılır hâle gelmektedir.⁶⁶ Nursi, ruhu, hayatı ve sonsuzluğu beraber ele almakta, ruhsuz bir hayatın ve sonsuzluğun söz konusu olamayacağını vurgulamaktadır.

4. Ruh ve Kanun İlişkisi

Kanunlar, maddi ve madde olmadığı için zaman ve mekân sınırlamalarına tâbi değildir. Böylelikle her yerde geçerli olmakla birlikte belli bir yerde de değildir. Muayyen bir varlığı olmayan ancak maddeye nüfuz ederek etkilerini tüm evrende hissettiren doğa kanunları, âdeta madde veya fizik âleminin ruhu gibidirler.⁶⁷ Einstein’ın ifadesiyle “Evrenin kanunlarında sanki

⁶⁰ Kırkinci, *Ruh Nedir?*, 17-18.

⁶¹ İzmirli, *Metafizik*, 129.

⁶² Özçankaya, *Ruh İçimizdeki Biz*, 34.

⁶³ Nursi, *Asâ-yı Mûsa*, 110.

⁶⁴ Nursi, *Sözler*, 517; Muhsin Abdülhamid, *Modern Asrın Kelam Âlimi Bediüzzaman Said Nursi*, çev. Veli Sırım (İstanbul: Nesil Yayınları, 1998), 84-86.

⁶⁵ Nursi, *Sözler*, 509.

⁶⁶ Turner, *Kur’ân’ı Said Nursi İle Okumak*, çev. İbrahim Kapaklıkaya, 224.

⁶⁷ Yunus Çengel, *Fizik (Doğa) Kanunları: Nedir, Ne Değildir?* (Erişim 08.03.2023).

bir ruh tezahür etmektedir.”⁶⁸ Ruh ve kanun arasında birtakım benzerlikler ve benzetmeler söz konusu olmuştur. Nursi’nin de bu iki kavramı birbiriyle ilişkili olarak kullandığını görülmektedir.

Nursi, doğa kanunları ve ruh arasındaki benzerliği şöyle açıklar: Ruhun bu kanunlara bir derece benzediğini zira ikisinin de âlem-i emir ve iradeden geldiğini söyler. Ancak o kanunlar hisseden ve hissedilen bir candan ve harici vücuttan yoksundurlar. Ona göre, eğer o kanun-u emri, dışsal bir vücut giyseydi, o nevilerin birer ruhu gibi olurlardı. Kanunlar daima baki, müstemir ve sabittirler. Hiçbir değişim ve dönüşüm o kanunların birliğini ve işleyişine tesir edip bozamaz. Nursi bu meseleyi açma adına şöyle bir örnek verir: Mesela, bir incir ağacı ölse ve dağılsa; onun bir nevi ruhu hükmünde olan teşkilat kanunu (genetik programı) zerre gibi olan çekirdeğinde ölmeden baki kalır. Nursi’ye göre madem en sıradan ve zayıf emri kanunlar dahi böyle beka ve devam ile alakadardır. Buna göre insan ruhu, değil yalnız beka ile belki sonsuzluk ve öteki âlem ile de alakadar olmak lazım gelir. Çünkü ruh dahi ona göre Kur’an’ın nassı ile: “*De ki: “Ruh rabbimin emrindendir”*”⁶⁹ yüce fermanı ile âlem-i emirden gelmiş olan şuurlu bir kanun ve ilahi iradenin tecellisi olan hayat sahibi bir nizamdır. Kudret-i ilahi, o kanuna harici bir vücut libası (dinamik enerji elbisesi, ektoplazma-ruhsal enerji, latif kılıf vb.) giydirmiştir. Nasıl ki irade sıfatından ve emir âleminden gelen şuursuz kanunlar, daima veya çoğunlukla baki kalıyor. Bunun gibi o kanunların bir nevi kardeşi ve onlar gibi irade sıfatının bir tecellisi olan ve âlem-i emirden gelen ruh da bekaya mazhar olması daha ziyade kat’i ve layıktır. Çünkü vücut ve harici gerçeklik sahibidir. Hem onlardan daha kuvvetli hem de daha ulvidir. Çünkü şuurlu, sürekli, kıymetli ve hayat sahibidir.⁷⁰

Nursi ruh-beden ilişkisi bağlamında insanın ruhu ve bedeni arasında şöyle bir münasebetten bahseder: Ruh, bedenin bütün azalarını ve cüzlerini birbirine yardım ettirecek bir surette çalıştırır. Yâni, ilahi iradenin tecellisi olan tekvini emirler ve o emirlerin harici vücut libasının giydirilmiş bir hâli olan bir kanun-u emri ve rabbani latife olan ruh, onların idaresinde, manevî seslerini hissetmesinde ve ihtiyaçlarını görmesinde birbirine mani olmaz ve ruh bu faaliyetleri bir birlik kanunu gibi gerçekleştirir. Ruh kanununa nisbeten uzak-yakın bir hükmündedir. Onun için şeylerin birbirine perde olmak ve engel olmak gibi bir durumu yoktur. Bu kanun vasıtasıyla çoğu şey bir şeyin yardımına koşturulabilir. Böylece ruh bedenin her bir cüz’ü ile bilebilir, hissedebilir ve idare edebilir. Ona göre, yüce yaratıcının bir kanun-u emri olan ruh, küçük bir âlem olan insan bedeninde ve azasında bu vaziyeti göstermektedir.⁷¹ İnsanın nefisini bilmesi ve enfüsü tefekkürü ve dolayısıyla ruhunu bilmesi ve anlaması rabbini bilmesine ve anlamasına vesile olabilir.⁷² İnsan kendi ruhunun cisminde olan türlü tasarruf ve tedbirlerinden Allahu Teâla’nın âlemde olan türlü tasarruf ve etkilerini anlayabilir ve anlamlandırabilir.⁷³ Bu beden ülkesinin yegâne sultanı konumunda olan ruh, her hücrenin yanında hazır ve nazır gibidir. Ancak hiçbir hücreyi de kendine mekân tutmuş değildir. Ona göre, bedenin uzağı; yakını ve organların büyüğü; küçüğü farketmez. Ruh kanunu ve ilkesi bütün bu işleri birden görür ve bedenin bütün ihtiyaçlarına aynı anda yetişir. Ruh, bu beden ülkesindeki her organı bizzat idare eder. Ruh, bedeni istediği yere götürür, gezdirir ve dilediği

⁶⁸ Walter Isaacson, *Einstein: His Life and Universe* (New York: Simon & Schuster, 2007), 388.

⁶⁹ el-İsrâ 17/85.

⁷⁰ Nursi, *Sözler*, 518.

⁷¹ Nursi, *Sözler*, 687.

⁷² Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Ruhun Mahiyeti* (İstanbul: Ehil Yayınları, 2019), 9.

⁷³ Hakkı, *Ruhun Mahiyeti*, 11.

işte çalıştırır.⁷⁴ Ruh ilahi iradeden kaynaklanan bir yaratılış kanununun beden giymiş hâli ve genel olarak tüm varlıkların ve özel olarak insanın, nesneler dünyasındaki varoluşunun ardında bulunan itici güçtür.⁷⁵

Nursi, ilahi, kutsi kelimeler ve vahiy ile ruh ve kalbin geliştirilebileceğinden hatta ruhun vahyi ilahinin komutları ile işletilebileceğinden bahseder.⁷⁶ Ruh programı esma-i ilahiye'nin komutları ile çalışan bir sistem gibidir. Esmâ zikredildiğinde Allah ruhtaki ilgili bağlantıları devreye sokuyor ve sistem eklentileri ile birlikte çalışmaya başlıyor. Ruh bir kanun-u emri ve kurallar manzumesi, bu kanunu ve kuralları icra eden ise ilahi kudrettir. Onun için ruh, ism-i ilahinin tecellisine çok ince bir perde hükmüne geçebilecek kabiliyettedir. Ruh meşiet-i ilahiyeye bakan, doğrudan Allah'ın emri ile çalışan, Allah'ın isimlerine ve ehadiyet-i ilahiyeye en parlak, safi ve temiz bir ayna hükmündedir. Onun için kâinatta tecelli eden tüm isimler, sıfatlar ve kanunlar bir insanın ruh aynasında da faaliyet gösterebilir.⁷⁷

Termodinamik, enerji ve fizik kanunları üzerinde çalışmaları bulunan dünyaca ünlü bilim adamı Yunus Çengel ruh-kanun ilişkisini şu şekilde açıklamaya çalışır:

“Canlılarda kesif bir tül gibi olan madde, arkasındaki latif manaların üzerinde yansıdığı bir perde görevini görmektedir. Örneğin bir kiraza veya kelebeğe bakan herhalde önce onlarda yansıyan ince sanatları ve latif manaları görür ve letafetlerini mananın merkezi olan kalp ile hisseder. İnsan ise kesif bir beden ve latif bir ruh ile acayip bir letafet-kesafet karışımıdır ve hâkim olan unsura göre hüküm alır. Fiziki bir varlık olarak insan bedeni fizik kanunlarına tabidir ve bir anda birden fazla yerde olamaz. Nurani bir varlık olan ruh ise zaman ve mekân üstüdür ve hiçbir fizik kanunu onu hükmü altına alamaz. Dolayısıyla bir anda çok yerde ve hatta her yerde olabilir -aynen yer çekimi kanunu gibi- ancak insan ruh ve bedeniyle bir bütün olduğu için, ruh ve beden birlikte hareket etmek durumundadır. Bu durumda baskın olan unsurun hükmü geçecektir. Kişi eğer bedenlen semiz ruhen cılız ise, o ruh o bedende adeta hapis olacak ve ruhun adeta kesifleştiği o kişide kesafet esas olacaktır. Hatta kişi sadece bedenden ibaret olduğunu bile iddia edecektir. Ancak kişi ruhen gelişkin bedenlen cılız ise tam tersi olacak ve kişinin bedeni de letafet kesbedip kişide fizik kanunlarından ziyade nuraniyet kaideleri hâkim olacaktır. O zaman da bu kişi letafet kesbetmiş bedeniyle beraber ruhun kanunlarına tabi olacaktır. Bu meselede bedeni bir balona, ruhu da havadan yedi kat daha hafif olan ve serbest bırakıldığında hızla yükselen helyum gazına benzetilerek şöyle açıklanabilir: İçinde çok az helyum gazı bulunan bir balonu elimizden bırakırsak, balon yerçekiminin etkisiyle yere düşecektir. Yani latif helyum gazı birlikte olduğu kesif balon malzemesine hükmeden kanuna boyun edecektir. Böylelikle az şişmiş helyum balonu kesif bir madde gibi davranacaktır. Ancak balon helyum gazı ile iyice şişirilip bırakılırsa görülecektir ki helyum gazındaki yükselme kuvveti balona hükmeden düşme kuvvetine galip gelecek ve helyum dolu kesif balon semalara doğru yükselecektir. Yani beden ruha ve ruhaniyetin kanunlarına tabi olacaktır.”⁷⁸

⁷⁴ Kırkinci, *Ruh Nedir?*, 37.

⁷⁵ Turner, *Kur'an'ı Said Nursi İle Okumak*, çev. İbrahim Kapaklıkaya, 229.

⁷⁶ Nursi, *Lem'alar*, 137.

⁷⁷ Nursi, *Sözler*, 687-688; Nursi, *İşârâtü'l-İ'caz*, 15.

⁷⁸ Yunus Çengel, *Nuraniyet ve Kuantum Âlemi* (Erişim 08.03.2023).

Çengel'in açıklamalarından ruh ile kanunlar arasında benzerlikler olduğu ve etkileşimin meydana gelebileceği anlaşılmaktadır. Ayrıca ruh kanunun doğru işletilmesi ve kullanılması hâlinde evrendeki fizik kanunlarına indirgenemeyeceği ve onlardan bağımsız olarak hareket edebileceği de vurgulanmaktadır. Ona göre insan hangi tarafını daha yoğun ve çok kullanırsa o tarafın (ruhsal kanun ya da bedensel kanun) hükmü o insanda daha hâkim hâle gelecektir.

Maddi olmayıp maddede tecelli eden ve maddeye nüfuz eden şeyler, eğer birlikleri yani kendine has bir kimlikleri varsa onlar o madde için bir tür ruhu gibidirler. Çengel'e göre bu bağlamda atomun ve atoma karakterini veren, fiziki varlığına nüfuz eden genel anlamda bir ruhsal kanun vardır. İç içe girmiş birkaç doğa kanunu ve prensibinden ibaret olan bu ruh; hayat, akıl, zihin, irade ve duygularla mücehhez insan ruhuna kıyasla çok basittir. İrade sıfatından gelen ve hükümlerini tüm madde âleminde icra eden, ancak gözle görülür elle tutulur bir varlığı olmayan, yerçekimi gibi doğa kanunlarının sabit, değişmez ve dâimi oluşu gözlemler neticesi olarak tespit edilmiştir. Tüm bunlar irade sıfatından ve emir âleminde gelen ve tüm bedende hükmeden çok daha kapsamlı ve işlevsel olan ruhun varlığına ve bekasına bir nevi delildir.⁷⁹ Ruhun belli bir şekli ve yapısı yoktur. Ruh değişmeden asli hüviyetini muhafaza eder. Ruh, bir nevi doğadaki kanunlara benzetilebilir. Mahiyeti ve hakikatini bilinmediği hâlde herkes itme ve çekme kanununun varlıklar üzerindeki etkisini kabul eder.⁸⁰ Ruhun da mahiyeti ve hakikati bilinmemesine rağmen çekim kanunun sonuçları üzerinden kabul edildiği gibi kabul edilebilir. Ruh, maddi ölçümlere konu olmayan ve daha ziyade kanunların, ilmi kuralların egemen olduğu âlemin ve sistemlerin bir ferdidir. Kanunlardan farkı ise ruhun kendi varlığının bilincinde olmasıdır.⁸¹

Nursi, ruh konusunda vefat edenlerin ruhlarının muhafazasıyla ilgili olarak verdiği bir örnekte, ağaçların çekirdeklerindeki genetik yazılımı ruh programına benzetmiş ve bunun ile ağaçlardaki ruh programının sürekli gözümler önünde muhafaza edildiğini ve bu kanuni programın her baharda yeniden yazılıp ağaçların canlanmasına vesile olduğu ifade etmiştir.⁸² İnsanın ruhu da beyin ve genler üstü bir bilgi dosyası ve özel bir yazılım gibidir.⁸³ İnsan beynindeki ruh yazılımının; beynimize, genlerimizle değişmeyecek şekilde çizilmiş olan ve DNA'da yazılı olan bir programla etkileşime girdiği düşünülebilir. Beyindeki değişken yazılım ise, elektromanyetik enerjiyle yazılmış gibidir. Evrendeki manyetik enerjiyle, ruh yazılımımız harekete geçmektedir. Ruhsal gerçeklikle kurduğumuz bağlantıyı göremesek de, akıl yürütme yöntemleriyle bunun olması gerektiğini bilinebilir.⁸⁴ Yani ruh kanunu ve evrendeki kanunlar arasında benzerlikler bulunduğu gibi belki de bu benzerliklerin de yol açtığı aralarında birtakım etkileşimlerde söz konusu olmaktadır.

5. Ruh, Ölüm ve Ölümsüzlük İlişkisi

Nursi risalelerde ruhu ele alırken ana tema olarak işlediği konulardan birisi de ruhun ölümsüzlüğüdür. O, insan ruhunun ölümsüzlüğü meselesine dini otoritelere, dini deneyimlere ve şahsı tecrübelerle atıfla başlamaktadır.⁸⁵ Nursi, ruhun ölümsüzlüğünün son derece açık olduğunu bu nedenle burhan ile göstermeye dahi lüzum olmadığı iddiasının muhatabı olan özellikle Müslüman kitlenin kuşkularını güvendikleri kimselerin-peygamberler, evliya ve âlimlerin-

⁷⁹ Yunus Çengel, *Ruh ve Unsurları* (Erişim 08.03.2023)

⁸⁰ Veysel Kasar, "İsmail Fenni Ertuğrul ve Bazı Çağdaşlarına Göre Ruhun Bekası ve Ahiret", *Harran İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20/20 (Temmuz-Aralık 2008), 149.

⁸¹ Özcankaya, *Ruh İçimizdeki Biz*, 31.

⁸² Nursi, *Asâ-yı Mûsa*, 191.

⁸³ Tarhan, *İnanç Psikolojisi*, 42.

⁸⁴ Tarhan, *İnanç Psikolojisi*, 185.

⁸⁵ Nursi, *Sözler*, 515-516.

ruhlar âlemi ile kişisel deneyim yaşadıkları bilgisiyle tekit etmeye çalışmakta ancak bununla yetinmemektedir.⁸⁶ Nursi bundan sonra ölümsüzlük için ahiretin varlığı husundaki kanıtlarına⁸⁷ dayanarak ilahi cemalin ebediliği ve o cemalin yansyacağı dışsal aynaların hikmeten gerekliliği üzerinde durmaktadır.⁸⁸

Nursi ölüm ve ruh ilişkisine dair şunları söyler:

“Evet mevtin de hayat gibi mahluk olduğuna, mevtin i’dam ve adem-i mahz olmadığına delalet eder. Mevt, ancak ruhun cesed kafesinden çıkmasıyla tebdil-i mekân etmesinden ibarettir. Ve keza nev’-i beşerde mevcut emarat ve işaret-i kesîreden kat’iyyetle anlaşılır ki, insan öldükten sonra birşeyi bâki kalır; o şeyi de, ancak ruhtur. Demek ruhun bekası, hâsse-i zâtîyedir. Bu hâsse-i zâtîyenin bir ferde mevcut olması, nev’in tamamında mevcut olmasını istilzam etmekle; mûcibe-i cüz’iyenin mûcibe-i külliye hükmünde olduğuna bir misal teşkil ediyor. Binaenaleyh mevt, hayat gibi bir mu’cize-i kudrettir. Yoksa hayat şartları bulunmadığından ademin dairesine girmiş değildir.”⁸⁹

Bu pasaja göre Nursi, ölüm ile bedenın dağılıp bozulmasına rağmen ruhun devam ettiğini, onun bir yönünün baki kaldığını ve bu beka durumunun ruhun kendi zatına has bir özellik olduğunu söylemektedir. Bu özelliğin bir fertte bulunması durumunda bunun tüm insanlık için de geçerli olacağı yargısına ulaşmaktadır. Bu durum ilk olarak şehitlerin bedensel ölümleri sonrası devam eden yaşamlarını hatırlatmaktadır. Ayrıca Nursi, ruhun bedenden ayrılışının, bedene girişi ve hayatlandırması kadar muntazam ve düzenli bir olgu olduğundan bahseder. Ölümü sadece hayat şartlarının olumsuzlaması olarak görmez.

Nursi, ruhu ölümsüzlük ve diriliş bağlamında da sıkça ele alır. Haşirde, ruhların cesetlere gelmesinden, o cesetlerin ruhla ihya edilmesinden ve en son olarak da cesetlerin inşasından bahseder. Ruhların cesetlere gelmesine şöyle bir misal verir:

“Gayet muntazam bir ordunun efradı, istirahat için her tarafa dağılmış iken, yüksek sadâlı bir boru sesiyle toplanmalarıdır. Evet, İsrâfil’in borusu olan Sur’u, ordunun borazanından geri olmadığı gibi, Ebedler tarafında ve zerreler Âleminde iken Ezel canibinden gelen sese cevap veren Ervahlar, elbette ordunun neferatından binler derece daha musahhar ve muntazam ve muti’dirler. Hem değil yalnız Ruhlar, belki bütün zerreler dahi, bir Ordu-yu Sübhanî ve emirber neferleridirler.”⁹⁰

Nursi, İsrâfil’in ruhlara yaptığı çağırışı, bir taburu toplamak için çalınan boru ya da siren sesine benzetir. Ruhların cesetlere aynı o ordunun toplanması ve gelmesi gibi kolay geleceğini söyler.

Nursi, cesetlerin ruhların gelmesi ile diriltilmesine ise şu misali verir:

“Çok büyük bir şehirde, şenlik bir gecede, birtek merkezden, yüzbin elektrik lâmbaları, âdeta zamansız bir anda canlanmaları ve ışıklanmaları gibi, bütün küre-i arz yüzünde dahi, birtek merkezden yüz milyon lâmbalara nur vermek mümkündür. Madem Cenab-ı Hakk’ın elektrik gibi bir mahlûku ve bir misafirhanesinde bir hizmetkârı ve bir mumdarı, Hâlıkından aldığı terbiye ve intizam dersiyse bu keyfiyete mazhar oluyor. Elbette elektrik gibi binler nurani

⁸⁶ Colin Turner, *Kur’ân’ı Said Nursi İle Okumak*, çev. İbrahim Kapaklıkaya (İstanbul: Nesil Yayınları, 2020), 225.

⁸⁷ Detaylı bilgi için bkz. Nursi, *Sözler*, *Haşir Risalesi*, 48-120.

⁸⁸ Nursi, *Sözler*, 516; Abdülhamid, *Modern Asrın Kelam Âlimi Bediüzzaman Said Nursi*, 105.

⁸⁹ Nursi, *İşârâtü’l-İ’caz*, çev. Abdülmecid Nursi, 179.

⁹⁰ Nursi, *Şuâlar*, 37.

hizmetkârlarının temsil ettikleri Hikmet-i İlahiyenin muntazam kanunları dairesinde Haşr-i A'zam tarfet-ül aynda vücuda gelebilir.”⁹¹

Nursi, toplanmış tüm insan cesetlerini sönük ve karanlık büyük bir şehre benzetir. Ona göre bir elektrik şalterini kaldırmakla nasıl koca şehir bir anda aydınlanıyorsa, aynen öylede o tüm insan cesetlerinin, elektrikten daha nurani ve etkili ruh kanunu ile birden bire ihya edilip canlandırılacağını söylemektedir.

Nursi, bir pasajında ruhların baki olduğu iddiasını şöyle dile getirmeye çalışmıştır: Kur'an'ın nassı ile şehitler ölmemiş ve onların ruhları bakidir.⁹² Ancak diğer kabir ehlinin de ruhu baki olmakla birlikte farklı olarak şehitlerin kendilerini ölmüş olarak bilmediklerini söyler. Ona göre mümin bir kul için ölüm, ruh için bir mekân değişikliği, bedenden ayrılma ve tam serbest hâle gelme ve dünyadaki kulluk vazifesini tamamlamak demektir.⁹³

Nursi, toprakta çürüdükten sonra insanın cesedinde, bir çekirdek ve tohum hükmünde olan “acbü’z-zeneb” tabir edilen küçük bir parçanın baki bırakılarak Cenab-ı Hakk'ın, onun üstünde insan cesedini haşırde halkedeceğini ve insanın ruhunu ona göndereceğini mümkün görmektedir.⁹⁴ Nursi'nin önceki tohum örneklerindeki ifadelerinden hareketle baki kalacak kemiğin içindeki genetik yazılımı ima ettiği ve bunun üzerinden insanın inşasının olacağını ve bu bedene ruhun gönderileceğini ifade ettiği anlaşılabılır. Öldükten sonraki dirilişin betimlendiği hadislerde yer alan “acbü’z-zeneb”, tabiri sadece tekrar dirilişin esasını teşkil eden madde anlamında kullanılır.⁹⁵ “Sonra Allah gökten bir (hayat) suyu indirir ve bu sayede ölümler, bitkinin yerden bitişi gibi (kabirlerinden) çıkarlar. İnsan cesedi bütünüyle çürüyüp yok olur, ancak acbü’z-zeneb müstesna, insanlar bundan yaratılır.”⁹⁶ Bazı hadislerde ise baki kalacak bu parçanın hem ilk yaratılışın, hem de ikinci yaratılışın maddesel esası olduğu ifade edilir: “Toprak insanoğlunun acb dışındaki bütün cesedini yiyip tüketir. İnsan acbden yaratılmıştır; tekrar ondan meydana getirilecektir.”⁹⁷

Nursi'ye göre ruhun-Allah'ın yaratmasıyla devam eden⁹⁸-ölümsüzlüğünden şüphelenen birisi, ruhun bekasını idrak etmesi için sadece kendi hayatını dikkatle gözden geçirmesi

⁹¹ Nursi, *Şuâlar*, 37.

⁹² Nursi muhtemelen şu ayetlere atıfta bulunmaktadır: “Allah yolunda öldürülenler için “ölüler” demeyin. Hayır, onlar diridirler, fakat siz bilemezsiniz.” (el-Bakara 2/154); “Allah yolunda öldürülenleri sakın ölümler sanma! Bilâkis onlar diridirler; Allah'ın, lütuf ve kereminden kendilerine verdikleriyle sevinçli bir halde rableri yanında rızıklara mazhar olmaktadır. Arkalarından gelecek ve henüz kendilerine katılmamış olan şehid kardeşlerine de hiçbir keder ve korku bulunmadığı müjdesinin sevincini duyumaktadırlar. Onlar Allah'tan gelen bir nimet, bir lütuf sebebiyle ve Allah'ın, müminlerin ecrini zayi etmeyeceği müjdesi ile de sevinç içerisinde diriler.” (Âl-i İmrân 3/169-171).

⁹³ Bediüzzaman Said Nursî, *Mektûbat* (İstanbul: Envar Neşriyat, 2021), 6-7.

⁹⁴ Nursi, *Sözler*, 615.

⁹⁵ Yusuf Şevki Yavuz, “Acbü’z-zeneb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/319.

⁹⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, thk. Muhammad Zühre bin Nasir el-Nasir (Beyrut, Daru't-Tüvk'ün-necah, 2001), “Kitabü't-Tefsîru'l-Kur'an”, 65; Müslim, “Fiten”, 141; İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvîni, Sünenü İbn Mâce, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki (Kâhire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, ts.), “Zühd”, 32.

⁹⁷ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes, *Muvatta*, thk. Muhammed Mustafa el-Â'zamî (Abû Dabi: Müessesetu Zâyid b. Sultân, 2004), “Cenâ'iz”, 274; Ahmed b. Hanbel, Ebu Abdullah eş-Şeybani, Müsned, thk. Şuayb el-Arnâvut vd. (b.y.: Müessesetü'r- Risale, 2001), 14/38 428; Müslim, “Fiten”, 142; Süleyman b. Eş'âs b. İshak Ebu Davud eş-Şicistanî, *Süneni Ebî Dâvud*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd (Beyrût: el-Mektebetü'l-'asriyye, ts.), “Sünnet”, 39.

⁹⁸ Nursi'nin ruhu ele alma şekline ve ruhla ilgili açıklamalarından ruhu bir araz olarak değil cevher olarak kabul ettiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Ehl-i sünnet'ten Ebü'l-Hasen Eş'arî (öl. 324/935-36) ve onu takip eden kelmacıların çoğu ise ruhu bir araz olarak görüp, ölümlerle birlikte yaşamsal varlığının devam etmediğine inanırlar. (Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl b. el-Eş'arî, *Kitabu'l-Luma fi Redd'i Ala Ehli'z-Zey'i ve'l-Bid'a*, Kahire: Matbaat'u Mısır, 1955, 21-22). Nursi'nin bu konu bağlamında mensup olduğu ekoldeki âlimlerden farklı düşündüğü görülmektedir. Ancak Nursi'nin meseleye genel olarak yaklaşımından ruhu cevher olarak gördüğünün kabulüyle birlikte ruhun

yeterlidir.⁹⁹ Ona göre, ruh ve beden ilişkisi bağlamında, her bir insan, kaç sene yaşamış ise o kadar beden değiştirdiği hâlde, o insanın ruhu ve benliği aynen baki kalmıştır. İnsan bir beden ile bir ruhtan müteşekkil bir varlıktır. Fakat onun asıl hakikatı insaniyesi “ben” diye tâbir edilen ve daima ayniyetini muhafaza eden ruhtan, o latife-i rabbaniyeden ibarettir. Ruhun mevcudiyeti, bekaya teveccühü; ilmi, ahlaki ve bunun üzerinde bundan başka tabi çok burhanlar ile sabit olduğu gibi sem’i deliller ile de sabit olduğu iddia edilmiştir.¹⁰⁰ İnsanın şahsiyetinin (benliğinin) aynı kalıp, sorumluluk sahibi olabilmesini değişen bedene nisbeten aynı kalan ruha bağlanarak “ayniet” bağlamında ruhsal gerçekliğin varlığına delil olarak sunulabilir.¹⁰¹ Nursi’ye göre madem beden gelip geçicidir. Ruhun, ölüm ile tamamen bedenden mücerret olması ruhun devamlılığına tesir etmez ve onun mahiyetini bozmaz. Gayet kat’î bir hads (ani ve doğru idrak) ve müşahade ile sabittir ki, beden ruh ile ayakta durmaktadır. Buna göre ruh, onun ile kaim değildir. Ruh, bizatihi kaim ve hâkim olduğundan; beden ne kadar dağılsa, bozulsa hatta parçalansa da ruhun istiklaliyetine, ferdiyetine ve bekasına zarar gelmeyecektir.¹⁰²

Nursi, insan ruhunun ölümsüzlükle ilişkisini şöyle temellendirir: Kalbe doğan doğru bir bilgi ile vicdanen hissedilebilir ki; insan öldükten sonra esaslı bir yönü bakidir. Bu yönü insanın benliği ve ruhsal varlığıdır. İnsanın ruhu, bozulmaya ve dağılmaya maruz değildir. Çünkü basit ve terkip olunmamış bir birlik içindedir. Dağılmak ve bozulmak ise; çokluğun ve terkip edilmiş şeylerin özelliğidir. Ruhun fenası, dağılma ya da bozulma ile olabilir. Dağılma ve bozulma ise, ruhun birliği ona izin vermez ki içine girsin ve basitlik bırakmaz ki daha basite indirgenip bozulsun. Nursi’ye göre başka bir ihtimal ise ruhun yok olmasıdır. Ona göre, sonsuz cömerlik sahibi Allah’ın sonsuz merhameti böyle bir şeye müsaade etmez ki o vücut nimetini pek müştak ve layık olan insan ruhundan geri alsın.¹⁰³ Nursi’ye göre insanın ruhu veya “benlik” duygusunun değişmemesine rağmen, fiziksel bedeninin sürekli bir akış içinde olması, ruhun bedene değil, beden ruha bağımlı olduğunun önemli bir kanıtıdır. Ona göre insanın en önemli yönü ruhu olup, hayatı boyunca maddesel organik yapısı tamamıyla değişime ve dönüşüne uğramasına karşın, ruhu bozulmadan ve dağılmadan kalmaktadır.¹⁰⁴ Dolayısıyla Nursi, ölümü insanın bedeni bağlamında ele alırken, ölümsüzlük ve bekayı ise insanın sürekli devamda olan ruhuyla ilişkilendirmiştir.

6. Diğer Canlılarda Ruh

Ruhun yalnızca insanlarda olup olmadığı sorusunun Nursi’nin risalelerinde tekdüze kesin bir cevabı yoktur. Nursi bu konuyu ele aldığı pasajların birinde şöyle söyler:

“Meselâ madenler diyemezler: “Niçin nebatî olmadık?” Şekva edemezler; belki vücut-u madenîye mazhar oldukları için hakları Fâtırına şükrandır. Nebatat niçin hayvan olmadım deyip şekva edemez, belki vücut ile beraber hayata mazhar olduğu için hakkı şükrandır. Hayvan ise niçin insan olmadım diye şikâyet edemez. Belki hayat ve vücut ile beraber kıymetdar bir ruh cevheri ona verildiği için, onun üstündeki hakkı, şükrandır.”¹⁰⁵

---

varlığı ve devamının her an yaratıcının tasarrufu ve halkı ile olduğu şeklindeki Eş’arî düşüncede hâkim olan vesileci yaklaşıma sahip olduğu da yadsınmamalıdır.

⁹⁹ Turner, *Kur’ân’ı Said Nursi İle Okumak*, çev. İbrahim Kapaklıkaya, 227.

¹⁰⁰ Ömer Nasuhi Bilmen, *Muvazzah İlmi Kelâm* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1972), 341.

¹⁰¹ Kasar, “İsmail Fenni Ertuğrul ve Bazı Çağdaşlarına Göre Ruhun Bekası ve Ahiret”, 151-152; Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi* (İstanbul: Ülken Yayınları, 1979), 283.

¹⁰² Nursi, *Sözler*, 516-517.

¹⁰³ Nursi, *Sözler*, 517.

¹⁰⁴ Turner, *Kur’ân’ı Said Nursi İle Okumak*, çev. İbrahim Kapaklıkaya, 227.

¹⁰⁵ Nursi, *Lem’alar*, 285.

Nursi bu pasajda bitkilerden “ruh sahibi” olarak değil “hayat sahibi” olarak bahsetmekte, hayvanlar için ise ruh nimetine sahip olduğunu özellikle vurgulamaktadır.

“Yine insanın fitratında acib bir hal: İnsanın efradı arasında cismen ve sureten ayrılık varsa da pek azdır. Amma manen ve ruhen, aralarında zerre ile şems arasındaki ayrılık kadar bir ayrılık vardır. Fakat sair hayvanat öyle değildir. Meselâ balık ile kuş, kıymet-i ruhiyece birbirine pek yakındırlar. En küçüğü en büyüğü gibidir. Çünkü insanın kuvve-i ruhiyesi tahdid edilmemiştir. Enaniyet ile o kadar aşağı düşerler ki, zerreye müsavi olur. ubudiyet ile de o kadar yükseğe çıkıyor ki, iki cihanın güneşi olur; Hazret-i Muhammed aleyhissalâtü vesselâm gibi.”¹⁰⁶

Nursi burada, insanların arasındaki ruhsal farklılık ve manevi derecenin hayvanların kendi arasındaki ruhsal kıymet ve dereceden çok daha fazla olduğunu, diğer canlıların-balık, kuş vb.- organik hatta ruhsal program olarak birbirine çok yakın olsa da insanların kıymet-i ruhiyece birbirinden çok farklı olabileceklerine işaret etmektedir.

“Zihayatlarından Ruhlu kısmı olan İnsan ve hayvanattan hiçbirisi yoktur ki; cisminde gayet muntazam saatler gibi işleyen ve işletirilen dâhilî ve haricî âzalarıyla ve bedeninde gayet ince bir Nizam ve gayet hassas bir Mizan ve gayet mühim faideler ile yerleştirilen âlât ve duyguları ve cesedinde gayet san'atlı bir yapı ve gayet Hikmetli bir tefriş ve gayet dikkatli bir muvazene içinde konulan cihazat-ı bedeniyesiyle, Senin Vücub-u Vücuduna ve Sıfatlarının tahakkukuna şahadet etmesin.”¹⁰⁷

Nursi hayat fenomenini özellikle de insan hayatını, sanat ve mahiyetçe en harika bir ruhlu varlık olarak tanımlamıştır. Onun yorumlarından her ne kadar bitkilerin doğrudan bir ruh sahibi olduğu çıkarılmazsa da o, geniş ruh tanımı bağlamında hayat sahibi olması hasebiyle ve bitkilerin genetik programlarını da bir nevi ruh sayarak onların da kendine mahsus ruhlarının olabileceği söylemiştir. Varlıklar kendi aralarında ruhun sıfatlarını yansıtmaya derecelerine göre farklılık gösterirler. Bu sıfatlara nuranilik, akıl, arzu, güç ve ilahi sıfatların geri kalanları ile hayatın kendisi de dâhildir.¹⁰⁸ Bu durumda mantıksal olarak, yaratılmış âlemde ilahi isimleri bir dereceye kadar yansıtmayan hiçbir canlı bulunmadığına göre, ruh ve hayatın kapsamı da tüm canlı varlıkları kapsayacak şekilde genişletilebilir.

Nursi, ruh sahibi canlılar arasında insan ruhunun çok daha özel ve bireyselleşmiş bir yapıda olduğunu ve kâinattaki başka hiçbir varlığın o türde bir ruha sahip olmadığını vurgular. Ona göre bu yüzden meleklerle ilk yaratılışta Âdem (a.s.)’a bu ruhun üflenmesi nedeniyle önünde secde etmelerinin emredildiği söylenebilir.¹⁰⁹ Nursi, ruhların bekasını ele aldığı başka bir pasajında da sadece insanların değil, hayvanların da ruhlarının baki kalacağını hatta bir kısım hayvanların¹¹⁰ hem ruhları hem de bedenleriyle beraber baki kalacağını iddia etmektedir.¹¹¹ Nursi’nin ruha bakışını tasnif edecek olursak, akıl ve bilinç sahibi ruha insanlar, melekler ve cinlerin sahip olduğu, hayvanların ise kısmi bilinçli bir ruha ve son olarak bitkilerin ise hayat sahibi anlamında olan bir tür ruh programına sahip olduğunu iddia ettiği söylenebilir.

¹⁰⁶ Nursi, *Mesnevî-i Nuriye*, çev. Abdülmecid Nursi, 128.

¹⁰⁷ Nursi, *Asâ-yı Mûsa*, 191.

¹⁰⁸ Turner, *Kur’ân’ı Said Nursi İle Okumak*, çev. İbrahim Kapaklıkaya, 230.

¹⁰⁹ Turner, *Kur’ân’ı Said Nursi İle Okumak*, çev. İbrahim Kapaklıkaya, 231.

¹¹⁰ Ona göre bunlar: “Hüdhüd-ü Süleymanî (A.S.) ve Neml’i ve Naka-i Sâlih (A.S.) ve Kelb-i Ashab-ı Kehf gibi bazı efrad-ı mahsusadır.” Rivayet kaynakları ve yorumu için bkz. (Abdülkadir Badıllı, *Risale-i Nur’un Kudsi Kaynakları*, İstanbul: Envar Neşriyat, 2019, 784-785)

¹¹¹ Nursi, *Asâ-yı Mûsa*, 208.

7. Sonuç

Ruhun mahiyetini açıklama adına İslam düşünce tarihinde birçok teori, yaklaşım ve tanımlamalar yapılmıştır. Bu tanımlar genelde İslamın temel kaynakları olan Kur'an ve Sünnet'ten hareketle ve ayrıca felsefenin ve aklın da etkisiyle birlikte şekillenmiştir. Kur'an'da ve Sünnet'te ruhun mahiyetine dair açık bir beyan bulunmayışından dolayı birçok farklı yorum ortaya atılmıştır. Ruha dair Hz. Muhammed (a.s.m)'ın ardından gelen sahabe nesli pek fazla yorum yapmayarak nassları genelde zahiri üzere anlamışlardır. Ancak daha sonra birçok alanda olduğu gibi ruha dair de izahat verme ihtiyacı doğmuştur. Bu aşamadan sonra ruhun mahiyetini anlama çabasına ilişkin birçok yorum yapılmıştır. Bu yorumlar yapılırken İslam düşünce tarihindeki etkili şahsiyetlerinin fikirleri öne çıkmış ve ruhun anlaşılmasında onların düşünceleri öncü hâle gelmişlerdir. Ruhun anlama, anlatma ve yorumlama çabası içerisinde bulunanlar dini nasların ve İslam bilginlerinin verdiği bilgidен yararlanmanın haricinde kendi dönemlerindeki bilgi birikiminden ve bilimsel gelişmelerden bu yorumlama faaliyeti sırasında faydalanmışlardır. Mesela son dönem kelim âlimlerinin ruhu anlama çabası içindeyken elektriği kullanmaları bunun örneğidir. Dolayısıyla dönemin gözlem, bilimsel veri ve yeni keşifleri naslarla tam olarak belirlenemeyen içtihadı ve esasata ait olmayan meselelerde kullanılır hâle gelmiştir.

Bediüzzaman Said Nursi, son dönem kelim âlimleri içerisinde bilhassa bilimsel verilere ve keşiflere atıflarda bulunan ama bunu yaparken esasattan kopmayan, orijinal ve ilgi çekici yorum yapan aktivist ve yenilikçi bir âlimdir. Nursi eserlerinde ruh meselesi bağlamında klasik kelim literatüründe yer alan birtakım nakillere doğrudan yer verirken, bazı yerlerde ise onlardan istifade ettiğini ciddi anlamda hissettirmektedir. Bunun yanı sıra onun bu konuda orijinal olarak ortaya koyduğu fikirlere ve meselenin anlaşılması açısından bilimsel bilgiye örtük bir biçimde atıf yaparak yer verdiği de görülmektedir. Nursi ruhu yorumlama adına klasik bilgi anlamında kuşatıcı ve makul bilgileri aktarırken, ruhun izahi bağlamında tüm doğal fenomenlerden ve bilimsel gözlemlerden yararlanmaya çabaladığı da göz ardı edilmemelidir. Nitekim Nursi bu bağlamda ruhu; kanuna, programa ve bilinç yüklü hayat sahibi bir cevhere benzetmektedir.

Nursi, ruhu birtakım sonuçları üzerinden değerlendirmiş, anlaşılmasını kolaylaştırmak için doğal fenomenlerle ve varlıklarla kıyaslama yoluna gitmiştir. Böylece ruhun kıyaslanamaz oluşunu aşmaya çalışarak onu akla yaklaştırma çabası içerisinde olmuştur. Ayrıca ruhu konu edildiği yere ve bağlama göre farklı sıfat ve niteliklerle tarif etmiştir. Ruhun insan için tanımladığında farklı, hayvanlar ve bitkiler için tanımladığında daha farklı bir kavramsal çerçeve çizmiştir.

Nursi'nin ruh sahibi varlıkların yaratıldığı maddeleri sıralarken ilginç bir şekilde bizlere kuantum fiziğini hatırlatan enerjinin farklı dönüşüm, tür ve kullanımlarından bahseder gibidir. Ona göre ruh sahibi canlılar fotonlardan (kütlesi ve elektriksel yükü olmayan temel bir parçacık), karanlık madde ve enerjiden hatta kelime ve mananın enerjisinden dahi yaratılabilmektedir. Onun ruhsal gücü ve yapısını atomaltı partüküllerden yola çıkarak temellendirdiğini söylemek de yanlış olmayacaktır. Nursi ruhu emir ve kanunlar âleminde kabul etmiş ve ilahi iradenin tecellisi olan evrendeki diğer kanunları ruhun bilinçsiz bir kardeşi ve benzeri olarak nitelemiştir. Nursi'nin bu şekildeki yorumları ile Kur'an ve İslam birikiminden gelen ruha dair bilgilerle bazı modern bilgi ve tespitleri telif ettiği görülmektedir. Nursi ruha dair yorumlarını, bilime ve bilimsel gözleme mesafeli olmadan, ondan yararlanarak ve ayrıca İslami birikimden de cidden istifade ederek yapmıştır.

Nursi'nin İslam düşüncesi içerisindeki birtakım ruh yorumlarından haberdar olduğu, bu yorumları sahih aklın süzgecinden geçirdiği ve bilimsel verileri de bu bağlamda tanımlama yaparken kullandığı, eserlerinin ruhla ilgili bölümlerinden anlaşılmaktadır. Onun bazı klasik yorumları tercih ettiği görülse de bunu yaparken akli etkin kullandığı, bilimsel verilere atıfta bulunduğu ve açıklamalarına rasyonel zemin oluşturduğu söylenebilir. Nursi, ruhu; bilinçli, hayat sahibi, devamlı, baki, emir âleminden ve bizatihi bağımsız ve bedenine ona dayandığı bir cevher olarak tanımlamaktadır. Nursi, ruhu her ne kadar bağımsız bir cevher olarak nitelese de ruhun bedenle etkileşim içinde olduğunu da savunmuştur. Ruhun potansiyellerini göstermesi için bedenine önemli bir yeri olduğunu da vurgulayarak ruh-beden bütünlüğünü önemseydiğini göstermektedir. Buradan hareketle Nursi'nin ruh teorisinin modern bilimsel bilgiden yararlanan ve klasik verilerden istifade eden, akla ve sağduyuya yatkın, ılımlı bir düalizm şeklinde olduğu söylenebilir.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebu Abdillâh eş-Şeybani, *Müsned*. thk. Şuayb el-Arnâvut vd. 50 Cilt. b.y.: Müessesetü'r- Risale, 2001.
- Arvasî, Seyyid Abdülhâkim. *Ruh Risalesi*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 2016.
- Badıllı, Abdülkadir. *Risale-i Nur'un Kudsî Kaynakları*. İstanbul: Envar Neşriyat, 2019.
- Bal, Samet Yahya. *Ruha Yeni Bir Yaklaşım Psikonsal Töz*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2023.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Muvazzah İlmi Kelâm*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1972.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm. *Sahîh-i Buhârî*. thk. Muhammad Züheyr bin Nasir el-Nasir. 9 Cilt. Beyrut: Daru't-Tüvk'ün-Necah, 2001.
- Bulut, Mehmet Ali. *Ruhun Deşifresi*. Ankara: Hayat Yayınları, 2019.
- Çengel, Yunus. *Fizik (Doğa) Kanunları: Nedir, Ne Değildir?*. Yunus Çengel. Erişim 08.03.2023. <https://www.yunuscengel.com>.
- Dalkılıç, Mehmet. *İslâm Mezheplerinde Ruh*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.
- Düzgün, Şaban Ali. *Din Birey ve Toplum*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2013.
- Düzgün, Şaban Ali "İnsanın Yetkinliğini Teolojik Olarak Temellendirmenin İmkânı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 46/2 (2005), 13-42.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'âs b. İshak eş-Şicistanî. *Süneni Ebî Dâvud*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. 4 Cilt. Beyrût: el-Mektebetü'l-'asriyye, ts.
- Eş'arî, Ebû'l-Hasen Alî b. İsmâîl. *Kitabu'l-Luma fi Redd'i Ala Ehli'z-Zey'i ve'l-Bid'a*. Kahire: Matbaat'u Mısır, 1955.
- Hakkı, Erzurumlu İbrahim. *Ruhun Mahiyeti*. İstanbul: Ehil Yayınları, 2019.
- Isaacson, Walter. *Einstein: His Life and Universe*. New York: Simon & Schuster, 2007.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvînî. *Sünenü İbn Mâce*. thk. Muhammed Fuad Abdülbaki. 2 Cilt. Kâhire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts.
- İzmirli, İsmail Hakkı. *Metafizik*. sad. Refik Ergin. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2012.
- Kasar, Veysel. "İsmail Fenni Ertuğrul ve Bazı Çağdaşlarına Göre Ruhun Bekası ve Ahiret", *Harran İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20/20 (2008), 145-157.
- Kırkinci, Mehmet. *Ruh Nedir?*. İstanbul: Zafer Yayınları, 1993.
- Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. çev. Hayrettin Karaman-Mustafa Çağrııcı-İbrahim Kâfi Dönmez-Sadrettin Gümüş. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Mahamat, Yassine İbrahim. "ماهية الإنسان في ضوء الأسماء الحسنى من منظور رسائل النور". *RUSUH Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 1/2: 242-252.
- Mahamat, Yassine İbrahim. "علم الكلام الجديد في مؤلفات بديع الزمان سعيد النورسي". *RUSUH Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 2/1 (2022), 140-159.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh. *Muvatta*. thk. Muhammed Mustafa el-Â'zamî. 8 Cilt. Abû Dabi: Müessesetu Zâyid b. Sultân, 2004.
- Muhsin, Abdülhamid. *Modern Asrın Kelam Âlimi Bediüzzaman Said Nursi*, çev. Veli Sırım, İstanbul: Nesil Yayınları, 1998.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *Sahîh-i Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 5 Cilt. Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut: ts.
- Nursi, Bediüzzaman Said. *Sözler*. İstanbul: Envar Neşriyat, 2021.
- Nursi, Bediüzzaman Said. *Asâ-yı Musa*. İstanbul: Envar Neşriyat, 2021.
- Nursi, Bediüzzaman Said, *İşârâtü'l-İ'caz*, çev. Abdülmecid Nursi. İstanbul: Envar Neşriyat, 2021.
- Nursi, Bediüzzaman Said. *Mesnevî-i Nuriye*. çev. Abdülmecid Nursi. İstanbul: Envar Neşriyat, 2021.
- Nursi, Bediüzzaman Said. *Lem'alar*. İstanbul: Envar Neşriyat, 2021.
- Nursi, Bediüzzaman Said. *Şuâlar*. İstanbul: Envar Neşriyat, 2021.
- Nursî, Bediüzzaman Said. *Mektûbat*. İstanbul: Envar Neşriyat, 2021.
- Penrose, Roger. "Précis of The emperor's new mind: Concerning computers, minds, and the laws of physics". *Behavioral and Brain Sciences* 13/4 (1990), 643-655.

- Polkinghorne, John C. "The person, the soul, and genetic engineering." *Journal of medical ethics* 30/6 (2004): 593-597.
- Özcankaya, Ramazan. *Ruh İçimizdeki Biz*. İstanbul: Hayat Yayıncılık, 1999.
- Özdemir, Gazi. *Din ve Beyin*. İstanbul: Sınır Ötesi Yayınları, 2009.
- Saygılı, Sefa. *Beyin ve Ruh*. İstanbul: Elit Yayınları, 2006.
- Tarhan, Nevzat. *İnanç Psikolojisi Ruh, Beyin ve Akıl Üçgeninde İnsanoğlu*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.
- Tirmizi, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *Sünenü't-Tirmizî*. 4 Cilt. Mektebetü'l-İslamiyye, Kahire: ts.
- Turner, Colin. *Kur'an'ı Said Nursi İle Okumak*. çev. İbrahim Kapaklıkaya. İstanbul: Nesil Yayınları, 2020.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Ülken Yayınları, 1979.